

Dyret og fremtidens (antropocæne) medborger

Trine Hyllested,
Institut for
Læreruddannelse,
Københavns
Professionshøjskole.

Bjørn Friis
Johannsen, Institut
for Læreruddannelse,
Københavns
Professionshøjskole.

Denne analyse undersøger hvordan man kan arbejde med dyr som undervisningsindhold når man arbejder med at udvikle grundskoleelevers forhold til naturen. Måden vi i hverdagslivet formidler, omgås, avler, opdrætter, afliver, forarbejder, forbruger, tilbereder og fortærer dyr på, er som oftest et udtryk for et materielt forhold til dyr og natur, men også for den kultur og den ideologi som forholdet blev til i. Men dyr er ikke blot fænomener der skal studeres, forstås, beskrives, undertvinges og bruges som fødegrundlag. De kan betragtes som ligeværdige medspillere i vores fælles økologiske system og kan være en nøgle til at børn lærer at se sig selv som en integreret del af det system. Artiklen her argumenterer for at skolen som reaktion på menneskets indflydelse på det globale miljø skal bidrage til at vi lærer at forstå vores gensidige sårbarhed. Vi mennesker er selv deltagere i et økologisk system, vi har sat ud af balance. Som led og måske vej hertil ser vi et behov for bevidsthed om dyrenes økologiske og kulturelle betydning og deres relation til vores egen eksistens. I denne analyse tilbyder vi nogle perspektiver og diskuterer eksempler på hvordan dyr kan have en plads i undervisning der bidrager til at børn kan lære at leve som oplyste, demokratiske borgere i det antropocæne samfund.

Dyrene er i danske børn og unges liv repræsenteret på mange måder:

- De har kæledyret hunden, den domesticerede ulv, der ligger i fodenden af sengen.
- De spiser produkter fra svin, høns, får, heste og køer, der produceres i det specialiserede, industrialiserede danske landbrug og leverer fødevarergrundlag og eksportindtægter til Danmark (se fx Landbrug og Fødevarer 2020; Danmarks Naturfredningsforening og Dyrenes Beskyttelse 2017).
- De oplever at religiøse, kulturelle og politiske overbevisninger giver forskellige indstillinger til denne mad hos deres klassekammerater og naboer.

- Et fåtal af dem uddanner sig til at arbejde med dyr som landmænd, dyrepassere, dyrlæger m.m.
- I Jylland finder man ulve, indvandret fra Tyskland, der spiser af landmændenes får. Der føres en debat om tilstedeværelsen af vilde dyr i Danmark, der fylder medierne.
- Giraffen Marius disseskeres offentligt i Zoologisk Have 2014 og udløser en verdensomspændende debat.
- November 2020 viser medierne billeder af mink der var opdrættet med henblik på pelsproduktion. Minkene kunne smitte med den frygtede COVID-19-virus og blev alle beordret aflivet i november 2020. Nogle uden gyldigt lovgrundlag. I skrivende stund er det et åbent spørgsmål hvor mange ministre det skal koste jobbet.

Dyr bliver også fremstillet i eventyrene, i teatret, i legetøjet, i skabelsesmyterne og i den fabulerende filmverden, hvor dyrene tillægges værdier der udløser sym- og antipatier.

Der bliver oplyst naturfagligt om dyr i naturfilm, som bliver til indhold og arbejdsgrundlag i skolens undervisning.

Derfor er det vigtigt at en naturfagslærer gør sig sin egen indstilling klar og overvejer hvorfor og hvordan man arbejder med dyr som en del af sin pædagogiske praksis. Denne analyse tilbyder en diskussion af aktuelle forhold om dyr i skolen og eksempler på forskningslitteratur som kan bruges til at sætte gang i disse overvejelser. Analysen udspringer af et forsknings- og udviklingsprojekt på Københavns Professionshøjskole i samarbejde med Dyrenes Beskyttelse, som dog blev foreløbigt bremset af coronasituationen 2020. Men emnet er vedvarende aktuelt.

Dyrene findes i lovgrundlaget

Formelt kan arbejdet med dyr begrundes i Fælles Mål fra Undervisningsministeriet. I natur/teknologi er det angivet at man skal arbejde med undersøgelser af organismer i den nære natur, sammenligninger af mennesker og dyr samt fænomener i naturen lokalt og globalt. Eleverne skal beskæftige sig med naturen og teknologien i et bæredygtigt perspektiv samt menneskets samspil med naturen. I Fælles Mål for overbygningsfagene i 7.-9. klasse har alle fag dyr eller aspekter af dyrs levevilkår som en del af deres formål. I biologi er det angivet at eleverne skal beskæftige sig med økosystemer og evolution. De skal kende til hvordan man anvender biologisk viden i fødevarerproduktionen og lægemiddelproduktionen. I geografi arbejder man med grundlæggende naturgivne og kulturskabte forudsætninger for levevilkår i Danmark og resten af verden. I fysik/kemi arbejder man med grundlæggende fysiske og kemiske forhold i naturen og miljøet. I alle tre overbygningsfag arbejder man med "bæredygtig

udvikling og menneskets samspil med naturen". Det at arbejde med dyr og produktion af dyr er altså formelt en del af naturfagsundervisningen i folkeskolen.

Fremtidens voksne må forstå det grundlag for sameksistens som dyr og mennesker deler. Det naturfaglige pædagogiske perspektiv er derfor væsentligt at holde sig for øje. Her er det vigtigt at erkende at børn tænker anderledes end voksne når de skal lære (Hyllested, 2007; Hyllested 2020). Børn og unge, der skal arve denne jord, skal ikke lære **om**, men lære **med** verden. De skal medinddrages og lære at de **er** natur, og ikke alene ansvarliggøres i dette spil som forvaltere og hjælpere af en "oprindelig" naturlig verden der eksisterer parallelt med mennesket (Taylor 2017). Perspektivet stiller store krav til refleksion og kræver nuancering af den måde man underviser børn på. Det er måske særlig svært for voksne at bryde deres vanetænkning og i stedet lære at leve med implikationen af at vi og vores handlinger er en naturkraft der virker over geologisk tid, Antropocæn. En række artikler, der i det følgende bruges til at beskrive forskellige måder at arbejde med dyr på i en pædagogisk kontekst, illustrerer hvordan man kan lære **med** dyrene og ikke kun **om** dyrene. Dette perspektiv står som modsætning til et husdyrholdsperspektiv der betragter dyr og natur som noget man passer på eller gør noget med for at sikre sin egen eksistens. Taylor og Pacini-Ketchabaw (2019, s. 5) beskriver implikationerne af et natursyn hvor vi i gensidig sårbarhed skal skabe og genskabe betingelserne for vores fælles eksistens:

Full recognition of our mortal entanglement with other species leads to the concomitant recognition of mutual interspecies vulnerability. Moreover, once recognised, this knowledge carries considerable ethical responsibility, not only to find ways to secure the ecological futures of our children, but the future generation of all other species, with whom our fates and futures are irrevocably bound.

Dette betyder at vi må udvikle en mere kritisk dyrepædagogik (se fx Dinker og Pedersen 2016, 2019) som skifter perspektiv fra at holde dyr med henblik på selv at udnytte dem som husdyr og undervisningsdyr til at erkende og respektere vores gensidige afhængighed og sårbarhed. Vi slutter artiklen med at foreslå dette perspektiv som formålstjenstligt sammenvævet med etik og moral – fx som en autentisk undersøgende tilgang til at beskæftige sig med det faglige indhold.

Menneskedyret dominerer livsgrundlaget for alle dyr

Det er åbenlyst at vi ikke tankeløst kan udlede forurenede vand, gasser og affald uden at det forringer vores eget, kommende generationers og andre organismers livsgrundlag (Richardsson 2019). Måden vi som mennesker forvalter andre dyr på, påvirker den økologiske balance i verden. Husdyrene udgør ca. 65 % af de hvirveldyr der findes. De såkaldt vilde dyr udgør 3 %, og menneskedyret som en del af hvirveldyrene udgør

32 % (Richardsson 2019). Vi bruger betegnelsen “menneskedyrene” for at understrege et biocentrisk perspektiv på relationen menneske-dyr, som tager udgangspunkt i at mennesket er et dyr på linje med andre dyr (inspireret af fx Kronlid og Öhman 2013). Menneskedyret har udvirket at husdyrene er blevet en dominerende del af biomassen. Deres føde og restprodukter påvirker imidlertid alle dyrs fælles anvendelse af naturgrundlaget.

I Danmark har vi mange arter der er truede af den landbrugsmæssige anvendelse af naturgrundlaget. Ca. 57 % af vores arealer er opdyrkede, og det betyder færre levesteder for fx salamandere, lærker, sommerfugle osv. (Danmarks Naturfredningsforening og Dyrenes Beskyttelse 2017). Det er ikke kun i Danmark at antallet af insekter og dermed også potentielle bestøvere af planter og omsættere af biomassen er hastigt på retur (Andersen 2020, s. 57).

Taylor anfører at man ved at ville løse miljøproblemerne med tekniske løsninger og med et syn på naturen som en ressource for menneskene risikerer at forstærke den tilgang der grundlæggende har skabt forstyrrelsen af jordens økosystemer. Naturen og kulturen kan ikke ses som adskilte, men må betragtes som et fælles system (Taylor 2017). Man må ifølge Taylor møde problemerne i Antropocæen med større ydmyghed, refleksion og etisk stillingtagen. Derfor er det værd at overveje hvorfor og hvordan man som lærer vil arbejde med dyr i pædagogisk øjemed. Fremtidens undervisning kræver at vi udvikler vores tænkning om undervisningens forhold til naturen, herunder forholdet til dyr og vores egne ubevidste holdninger til begge dele.

Hvor kommer børn og unges indstilling til dyr fra?

Børn og unges forhold til dyr grundlægges dels gennem det fysiske møde med dyr og dels gennem de kulturelle repræsentationer som deres voksne og samfundet omkring dem kommunikerer i det fysiske møde og gennem film, lyd og skrift. Pædagogisk arbejde og undervisning om dyr er et af de væsentlige fysiske møder børn og unge har med dyr i vores del af verden. Kun ca. 3 % af den danske befolkning beskæftiger sig med dyr i de primære erhverv som landbrug og fiskeri (Danmarks Naturfredningsforening og Dyrenes Beskyttelse 2017), og dyr er derfor ikke en naturlig del af alle børn og unges hverdag. Selvfølgelig møder eleverne deres egne og andre familiers kæledyr, men de fleste elever lever i bymæssig bebyggelse langt fra områder med varieret natur og såkaldt vilde dyr og meget langt fra de landbrugsdyr vi spiser og sælger. Børn og unges måder at reagere på dyr og møder med dyr vil være udtryk for det de har lært og er opdraget til i familien, og det de har lært som en del af det vestlige samfunds skoler og institutioner. Her spiller skolen også en uendelig vigtig rolle i uddannelsen af demokratiske samfundsborgere.

Hvad er vigtigt at lære?

Menneskedyrets forhold til resten af naturen og de naturgivne omgivelser er for det første et forhold der handler om hvordan menneskedyret rent fysisk påvirker det fælles livsgrundlag. Hvilken betydning har fx den måde vi driver husdyrhold på, for det samlede økologiske regnskab? Hvilken økologisk betydning har det at vi spiser kød?

Disse naturfaglige aspekter indebærer også en etisk stillingtagen til hvordan menneskedyret bør forholde sig til sin indflydelse på livsgrundlaget, herunder hvordan menneskedyret skal forholde sig til de andre dyrs livsgrundlag og ret til eksistens.

I Danmark, hvor mange mennesker lever helt adskilt fra den konkrete dyreproduktion, er meget af selvfølgheden i at man kan slå dyr ihjel for selv at leve, slet ikke mere så entydig.

I naturfagene diskuterer man det energitab som næringsenhederne gennemgår fra græsmark til hakkebøf. Igennem det økologiske stofkredsløb tabes noget af den energi der produceres af primærproducenterne ved fotosyntesen, op igennem fødekæden til tertiærkonsumenterne, rovdyrene, der spiser kød, fx mennesket, der optager koens kød i sin krop. Groft sagt kan man sige at 10 kg græs bliver til 1 kg ko, som bliver til 100 g menneske (Richardsson, 2019). Regnskabet er lidt anderledes for grise, høns osv. I forhold til energitabet i det økologiske kredsløb er det altså ikke rentabelt at vi spiser så meget kød. Dette er alene opgjort i relation til den økologiske balance for vores eget livsgrundlag og ikke relateret til de dyr der lægger krop til.

I pædagogiske sammenhænge er forholdet til dyrs død meget aktuelt. At forholde sig til at man har et dyr i sin varetægt og altså har magt over et væsen der er svagere end en selv, kan give mulighed for bearbejdning af holdninger. Magtforholdet er et væsentlig spørgsmål at tage op med børnene uanset dyrets størrelse. Slagtningen af giraffen Marius og den verdensomspændende storm mod Zoologisk Have i København 2014 fortæller noget om de følelser der er forbundet med dyr. I den danske skole har vi regler for dyrehold i skolen angivet i hæftet "Når klokken ringer" (Klingenberg 2018). I lovteksten: "Bekendtgørelse om slagtning og aflivning af dyr" er det angivet at børn under 14 år ikke må udføre bedøvelse, aflivninger og slagtninger af dyr. De dyr som man holder i daginstitutionen/skolen, skal slagtes af en dyrlæge eller anden autoriseret person før man må spise dem. Dette er lovstof der forholder sig til børns velfærd og til utilsigtet mishandling af dyr.

Men det faktum at man slår andre levende væsner ihjel for selv at leve, har også aktiveret en mere etisk holdning til dyr. I 2020 dannedes Veganerpartiet, der arbejder imod at man spiser dyr og udnytter dyr. DR1 satte i efteråret 2020 spot på kødforbruget i udsendelsen "Maden flytter ind", hvor børn og unge bliver bedt om at vælge om de vil spise de dyr som de selv har passet i deres familie. Der er debat om kødforbruget i den offentlige sektor, hvem der vil og skal spise hvad i institutionerne. Eleverne vil være præget af denne samfundsdebat. Uanset hvad man underviser i, og hvordan man

gør det, vil faglig oplysning og diskussion om en etisk holdning til fødevarerproduktion, landskabsforvaltning og forsøgsdyr være en fuldstændig nødvendig del af den demokratiske dannelse og er dermed et område som skolens naturfagsundervisning skal varetage.

Hvordan kan man arbejde pædagogisk med dyr?

Der findes såkaldt vilde dyr og såkaldt domesticerede dyr. Dyrene kan bruges både til at undervise i konkrete naturfaglige emner og til at befordre mere overordnede dannelsesprocesser.

Uanset om undervisningen om dyr foregår i den almindelige skole eller i de eksterne læremiljøer, er det vigtigt at være bevidst om hvad det er man gør. Dyr er et almindeligt fænomen, som alle kender til, og de appellerer umiddelbart til både børn og voksne. Undervisningen kan baseres på repræsentationer af dyr i billeder og film, det kan være tekst om og billeder af dyr i trykte materialer, det kan være at arbejde konkret med levende dyr og med udstoppede dyr. Det kunne fx være oplagt at undervise i hvorfor og hvordan dyr bliver udstoppet. Det kan være iagttagelse af dyr i deres naturlige omgivelser eller i deres bure. Sådanne valg har alle konsekvenser for hvordan elever lærer at forholde sig til dyr. Langt de fleste mennesker tænker konkret og responderer på konkrete genstande (Hyllested 2020). Derfor er det en meget effektiv undervisning man kan lave med levende dyr, fordi dyrene er konkrete og autentiske. De levende dyr giver respons og bevæger sig. De udstoppede dyr har også en autenticitet og tydelige kendetegn, man kan genkende dem på billeder, slå op og læse mere om dem. Film kan gengive dyr og situationer med dyr man aldrig selv ville have mulighed for at se, fx i dybhavet, i øde naturområder eller i en yngelplejesituation.

Man kan sige at det at lære er at udvikle sig (Hermansen 2018). Pædagogiske processer kan defineres som professionelt prægede situationer hvor børn og unge involveres med henblik på at lære noget fagligt eller socialt. Altså en situation hvor nogle har en faglig intention med nogle andre; de vil lære nogle andre noget. De erfaringer vi hver især har med dyr, danner basis for det næste vi kan lære om og med dyr. Så en erkendelse af elevernes forforståelser er virkelig vigtig når man som lærer arbejder med dyr. Forforståelserne bunder i elevernes kulturelle forudsætninger og deres konkrete erfaringsgrundlag (Hyllested 2020).

Eksempler på pædagogisk arbejde med dyr

I Trines undervisning af voksne på læreruddannelsen arbejdes der både med levende og døde dyr. Dyr hentes i naturen og sættes senere ud igen. Vi dissekerer en fisk og kigger på svinehjerter. Vi bruger den store samling af udstoppede dyr som læremid-

del. Med levende regnorme som eksempel på dyr der omsætter organisk stof, åbner vi diskussionen om konsekvenserne af konventionelt og økologisk landbrug. For Trine er det vigtigt at en kommende natur-/teknologilærer ikke er bange for at røre ved en regnorm. Mange lærerstuderende er faktisk bange for at røre ved de smådyr som man naturligt vil kunne finde i en skoles omgivelser, men hvis de har prøvet det i undervisningen, kan man have et naivt håb om at de ikke er lige så fremmedgjorte når de står i en skolegård med eleverne. Der er også gode eksempler at hente hos naturvejlederne: På et seminar for ca. 30 naturvejledere i februar 2020 på Hindsgavl arbejdede vi med eksempler på hvordan naturvejlederne brugte dyr som en del af deres pædagogiske praksis, men også med hvilke argumenter de havde for at gøre det. De gav fx følgende begrundelser: Det er en nærværende formidling når man bruger levende dyr. Det giver fokus for eleverne og mulighed for fordybelse. Det kan give følelse af handlekompetence og mestring. Det giver en god base for fællesskab, for at lære empati, og det kan give naturfaglig dannelse.

Et spørgsmål vi dog ikke har arbejdet med naturvejlederne om at finde svar på, er hvordan man kan få samme gode udbytte, men med metoder som minder mindre om husdyrhold og i stedet antager et mere biocentrisk perspektiv. Svaret finder man sandsynligvis i at det skal gæntænkes hvordan man tænker om "det gode udbytte".

Foreløbig har vi ikke haft mulighed for at få kontakt til flere danske lærere der arbejder pædagogisk med dyr, men vi har fundet beskrevne eksempler på hvorfor, med hvad og hvordan man kan formidle dyr. Her vil vi referere til forskellige konkrete internationale eksempler på professionel undervisning med dyr.

75 lærere der bruger dyr på forskellige måder i undervisningen

I en undersøgelse i Ontario, Canada om læreres holdning til at holde dyr som læringsmulighed i klasseværelset har forskerne (Daly og Suggs 2010) samlet data fra et spørgeskema med både lukkede og åbne spørgsmål besvaret af 75 grundskolelærere på seks forskellige skoler. Lærerne havde selv meldt sig til at deltage. Skemaet undersøgte holdninger til og erfaringer med at holde dyr i et klasseværelse. Lærerne mente at det at holde dyr i et klasseværelse kunne øge elevernes empati samt sociale og følelsesmæssige udvikling. Det var alle mulige forskellige slags dyr fra hunde, katte, pindsvin, gnavere, til gekkoer, skildpadder, frøer og fisk. Aktiviteterne handlede meget om at passe dyret, give det mad, rense bur osv. Her blev dyrene brugt til at give ansvar og undervise i holdninger til dyr. Dyrene blev også brugt som studieobjekter, der blev vejet, målt og undersøgt. Der blev fortalt og fabuleret om dyrene mundtligt og skriftligt. Dyrene blev i weekenden passet af lærerne, og nogle lærere udlovede det at passe dyret som en belønning til elever. Lærerne fortalte anekdoter fra klasseværelserne om dyrene og det studiearbejde de lavede med dyr i nærområdet og i zoologiske haver, på gårde m.m. Alt i alt rummer dette generelle spørgeskema et billede af nogle

meget engagerede lærere, der pædagogisk bruger dyreholdet på utallige måder både i forhold til at være husdyrholdere og mere kritiske undervisere.

Vaskebjørne og kænguruer der kommer tæt på

En nyere artikel tager fat på undervisning i dyr i Antropocæn (Taylor og Pacini-Ketchabaw 2017). De to forskere fra henholdsvis Australien og Canada afdækker hvordan børnehavebørn udvikler forskellige forhold til to arter af dyr der er ved at tilpasse sig bylivet, aktuelt den grå kænguru i Australien og vaskebjørnen i Canada. Børns oprindelige forhold til dyr er præget af opdelingen mellem natur og kultur. Den eksisterende naturopfattelse har været at man kan udnytte naturen med kulturen eller beskytte den fra kulturen ved at frede den. Det har i disse forskeres optik bevirket en kunstig adskillelse og har bl.a. resulteret i den tilstand miljøet nu er i.

Når dyrene kommer så ekstremt tæt på, som de gør på disse børn, er opdelingen ikke mere helt givet. Børnenes møde med naturen er præget af den forvirring og sammensathed som det er at vaskebjørne og kænguruer bevæger sig ind på territorier de normalt ville holde sig fra. De bliver en del af børnehavens udeområde og en del af parkens græs. Det bevirker en vis kejtethed og ængstelse både hos børn og voksne i mødet med dyrene. På den ene side er dyrene fascinerende, og deres liv ligner vores, på den anden side repræsenterer dyrene fremmede bakterier/virus og mulige angreb. Dyrene kommer fordi menneskene og klimaændringerne har ødelagt deres oprindelige levesteder. De voksne tøver med at få jaget dyrene væk fordi de er så fascinerende. Børnene tegner dyrene og leger spontant at de selv er dyrene, og undersøger på denne måde hvordan de selv er ens og forskellige fra dyrene. En trafikdræbt kænguru fascinerede børnene og bevirkede et spontant teater om hvordan kænguruen blev dræbt. Børnene legede sig ind i dyrenes liv. Samtaler om liv, død og bilernes rolle kom til at fylde meget. Forskerne beskriver hvordan de etiske dilemmaer i Antropocæn mellem mennesker og dyr blev en del af de pædagogiske samtaler.

Aflivning af vandrende pinde

På samme måde beskriver en anden artikel hvordan en klasse holder vandrende pinde fra Vietnam, og hvilke etiske dilemmaer det sætter lærerne og børnene i (Nxumalo og Pacini-Ketchabaw 2017). De vandrende pinde formerer sig med stor hast. I et bur vil de mistrives, spise hinandens ben og blive mindre i størrelse fordi de bliver for mange. Der er ikke naturlige fjender, og ernæringstilstanden vil ændres. For at de dyr der er i buret, skal trives, er man nødt til at holde antallet af dyr på et vist niveau. Man må fjerne deres æg, fjerne levende dyr og slå æggene og nogle dyr ihjel ved at koge eller fryse dem. Så selve det at holde dyr på denne måde indebærer at tage ansvar for aflivning. På den ene side kvalificerede dyreholdet i klassen viden om dyret og engagement i dyret. På den anden side gav det mulighed for en fagligt inspireret, etisk

debat. Børnene tegnede dyrene og diskuterede hvordan de kunne løse problemet. De diskuterede en evt. udsættelse af dyrene i den nærliggende skov eller en aflevering tilbage til butikken. Lærerne var som dyreforvaltere tvunget ind i en etisk rolle, som var svær. De arbejdede med at slå de dyr ihjel der var for meget i forhold til burets størrelse. Lærerne havde svært ved at inddrage eleverne i disse processer, men måtte tale med dem om dem og blev på denne måde udfordret på et mere "ikke-romantisk" natursyn (jf. Fink 2003). Ved slutningen af undervisningsåret valgte lærerne at donere de vandrende pinde til forsøg. De vandrende pinde afdækkede for eleverne hvad det kræver at holde dyr som undervisningsdyr i en sådan klasse, og sætter spot på om det er rimeligt, og hvad man skal bruge det til.

Bier og bæredygtighed

En måde at arbejde med bier der involverer eleverne aktivt, illustreres af en forsker fra Gøteborg (Weldemariam 2019). Her arbejder elever i børnehaveklassen med udgangspunkt i et teaterstykke. Det handlede om det verdensomspændende problem at bier og andre insekter uddør bl.a. på grund af sprøjtemidler. Det bevirker mangel på bestøvere og omsætning af organisk stof. Dermed trues udviklingen i naturen herunder bestøvning af fødevarer til den voksende menneskehed. Undervisningen kom derfor til at omhandle samfundsmæssige og bæredygtige problemstillinger. Artiklen beskriver en involverende undervisningsmetode. Eleverne iagttagte teaterstykket, deltog som statister og medudviklede handlingen. Efterfølgende arbejdede de umiddelbart selv videre med emnet helt spontant i månederne efter. Lærerne støttede dem aktivt. Børnene tegnede, sang, legede bier, plantede bivenlige blomster m.m. Arbejdet kunne beskrives som at engagere og indleve sig i biernes verden og ikke blot være iagttagere af bierne. Donna Haraway (2008) citeres for at beskrive handlemåden som "becoming-with-others". Biprojektets måde at arbejde med dyrene kunne også karakteriseres som et slags kritisk rollespil, hvor man udfordrer eleverne didaktisk på en ny måde. Den samme metode kan bruges til ældre elever ved diskussion af interessekonflikter i anvendelsen af naturområder (Hyllested 2020).

Andre måder som dyr optræder i børns liv på

Dyr kan have en terapeutisk og motiverende funktion

Til forskel fra de abiotiske eller endda konstruerede fænomener, som man oftest arbejder med i naturfagsundervisningen, har børn en helt anderledes følelsesmæssig reaktion og indgang til at lade sig motivere af dyr. Dyr kan åbne nogle andre deltagelsesmuligheder for børn som ellers ikke kan finde dem, eller de kan bruges til at bryde klassens tillærte vaner. Dyr udgør en mulighed for at kommunikere med et andet levende væsen. Dette væsen bruger ikke samme sprog som mennesker og respon-

derer anderledes. Dyret vil trække sig, og man kan ofte aflæse dyrets reaktioner hvis man forstår dets adfærd. Man kan identificere sig med dyrene på en anden måde end man kan identificere sig med et menneske. Dyr giver fx en mulighed for berøring og reaktion på berøring. Den betydning vi ubevidst tillægger dyrenes signaler til os som mennesker, kan give os en oplevelse af kærlighed, tryghed, accept og tilgivelse. Dyr kan endda vise hensyn til et barn der har behov for det. Fx bruges heste i rideterapi med handicappede børn.

En hverdag i samvær med et dyr som en hund eller kat kan for nogle mennesker betyde forøget velvære. Nogle psykologer hævder at vi har et iboende behov for at nære omsorg. Det har rødder der går tusindvis af år tilbage, og omtales ofte som et "bånd" (bond) (Bustad 2014). Flere har bevist at tilstedeværelsen af et dyr kan skabe en kontakt mellem mennesker. Bare det at der er et dyr i rummet, kan give en oplevelse af tryghed. (Hansen og Thodberg 2014).

Den følelsesmæssige tiltrækning som dyret har, kan også skabe motivation hos eleverne i en undervisningsmæssig sammenhæng. Det er en motivation at man får ubetinget kontakt med dyret, fx når hunden ser på en og logrer med halen. Det kan give motivation at sidde med et sjældent kranium i hånden eller se et helt særligt udstoppet dyr. Dyrene kan også bruges som en form for assistenter i pædagogiske sammenhænge.

Dyr kan assistere rent pædagogisk

Dyreassisteret pædagogik defineres som en målrettet professionel virksomhed hvor menneske-dyr-interaktionen inddrages for at fremme bestemte færdigheder. Nogle typer samvær med dyr kan anvendes terapeutisk til at fremme sundhed, velbefindende og måske læring. Der er fundet resultater som nedsat blodtryk og mindre stress i forbindelse med at have et dyr (Hansen og Thodberg 2014). Det vi især vil fokusere på her, er læring. Det kan fx være læsehunde, der bruges til at læse højt for. Hundene betegnes som blide og ikkefordømmende lyttere, der fremmer elevernes lyst og selvtilid i forhold til læsning. *"Der er aldrig modstrid mellem deres verbale kommunikation og nonverbale signaler – da kun sidstnævnte er til rådighed. Det gør det enklere at forholde sig til dyret end til et menneske."* (Hansen og Thodberg 2014, s. 22). Dyret bliver opfattet af eleverne som om de giver en ubetinget, positiv anerkendelse.

En undersøgelse af 46 børn i to 1.-klasser i Østria viste at tilstedeværelsen af en hund i tre måneder kan have en positiv effekt på elevernes sociale kompetencer (Hergovich m.fl. 2002). Den blotte tilstedeværelse af en hund i klasseværelset, der reagerer umiddelbart og på en anden måde end mennesker ved larm og uro, kan bidrage til at børnene udvikler mere "fredelige" samværsformer. Hunde kan også være kammerathunde, der bruges pædagogisk til at fremme samværet i en gruppe. Hunden fungerer som et fælles tredje man kan tale om.

I en undersøgelse af brug af hunde i skolerne i Danmark viste det sig at man især i Nordjylland brugte hunde i skolerne (Hansen og Thorpe 2017), fx som læsehunde, der tilsyneladende opmærksomt, men ukritisk lytter med når man øver sig i at læse højt for den. Der er sandsynligvis mange steder hvor man i dag arbejder med læsehunde mere eller mindre systematisk. Artiklen konkluderer at et præcist formål og et kendskab til hunden er væsentligt for et godt udbytte af det pædagogiske arbejde (Hansen og Thorpe 2017).

Hvad betyder det at have et kæledyr i hjemmet?

Generelt opfattes det som af betydning for børns opvækst at have et nært forhold til et levende dyr.

En artikel fra engelske og amerikanske forskere beskriver et litteraturstudie af dette (Purewal m.fl. 2017). Forskningsområdet er i udvikling, og der er derfor inddraget et meget bredt udvalg af 22 artikler med mange forskellige metoder. De kæledyr der optræder i artiklerne, er overvejende hunde, men også heste, katte, gnavere, krybdyr, fugle og fisk. Litteraturstudiet finder en positiv sammenhæng mellem det at have et kæledyr og en lavere forekomst af negativ selvopfattelse og ensomhed. Der observeres også en positiv sammenhæng mellem det at have et kæledyr og en positiv kognitiv/social udvikling.

At have en tilknytning til kæledyr har en lang række fysiske og psykologiske fordele viser også et andet litteraturstudie (Wanser et al 2019). Der observeres en stærkere tilknytning til ens kæledyr når man får søskende, når forældrene bliver skilt, eller når barnet oplever andre livskriser. Det understreges dog at yngre børn under ni år skal have opsyn af voksne når de omgås kæledyr. De kan have svært ved at læse dyrets signaler. Børn over ni år kan selv begynde at tage ansvar for dyret.

I et studie fra Australien af børns tilknytning til deres hund fremhæves det at børn der kun lever med én forælder, har en stærkere tilknytning til deres kæledyr end børn der lever i en familie med to forældre (Bodsworth og Coleman 2001). Studiet er baseret på 141 frivillige familiers besvarelse af et spørgeskema: CABS (Companion-Animal Bonding Scale).

En artikel fra Japan (Sato et al 2019) har kortlagt hvad det betyder for børn at have kontakt til et kæledyr allerede tidligt i barndommen. Studiet sammenligner børn der fra 3½-årsalderen har haft et dyr, og børn der ikke har. Det diskuterer den efterfølgende adfærdsudvikling, fx hvordan barnet kan udtrykke sig følelsesmæssigt når de bliver 5½ år. Studiet er en bearbejdning af data fra forældre som i anden sammenhæng løbende har indrapporteret til det japanske sundhedsministerium. Studiet konkluderer at det at have et kæledyr i en tidlig alder forbedrer børns evne til at kontrollere følelsesmæssige udbrud og til at udtrykke sig om deres følelser når de bliver lidt ældre.

Elevernes egne kæledyr og deres relation til dem kan også bruges i undervisningen,

både til naturfaglige forståelser af dyrs adfærd og til dyreetiske diskussioner. De kan desuden bruges i alle de andre fag da kæledyr og husdyr generelt har så stor følelsesmæssig betydning (Hansen og Thodberg 2014, Gjerløff 2012).

Dyr kan også bruges uden for naturfagsundervisningen

En vigtig pointe at drage fra de forrige afsnit er at dyr i undervisningen er mere end bare et naturfagligt læremiddel. Folkeskolens formålsparagraf §1, stk. 3 om “deltagelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre” er en paragraf der kan bruges som argument for at dyr kan spille en rolle i mange fag. I vores selvforståelse som en art blandt andre arter på kloden adskiller vi os som et væsen der kan forholde sig til formål, fornuft og føle medlidenhed. Det er et væsentligt aspekt at tale med eleverne om. Eleverne har krav på undren og diskussion om vores etiske forhold til dyr for at vi kan leve op til folkeskolens formålsparagraf stk. 3. Og også i forhold til “bæredygtig udvikling og menneskets samspil med naturen” er der nok at diskutere på et naturfagligt, et dyrevelfærdsmæssigt og et menneskeligt følelsesmæssigt plan, såvel som i et historisk og et kulturhistorisk perspektiv. Her er nogle få antydninger:

Slagtingen i landbrugssamfundet foregik op til 1900-tallet uden bedøvelse. Her var slagteritualet fastsat med regler om hvem der måtte slagte, hvornår der måtte slagtes, og hvad der faktisk kunne slagtes og spises (Hedegaard 2008, Gjerløff 2012). Industrisamfundet har i dag udviklet en ligefrem praksis hvormed produktionsdyr aflives anonymt og uden opmærksomhed. Det betragtes som en form for “human aflivning” at grise bedøves med CO₂ og hænges op i benene hvorefter de stikkes i halsen og forbløder. Kvæg aflives med en boltpistol.

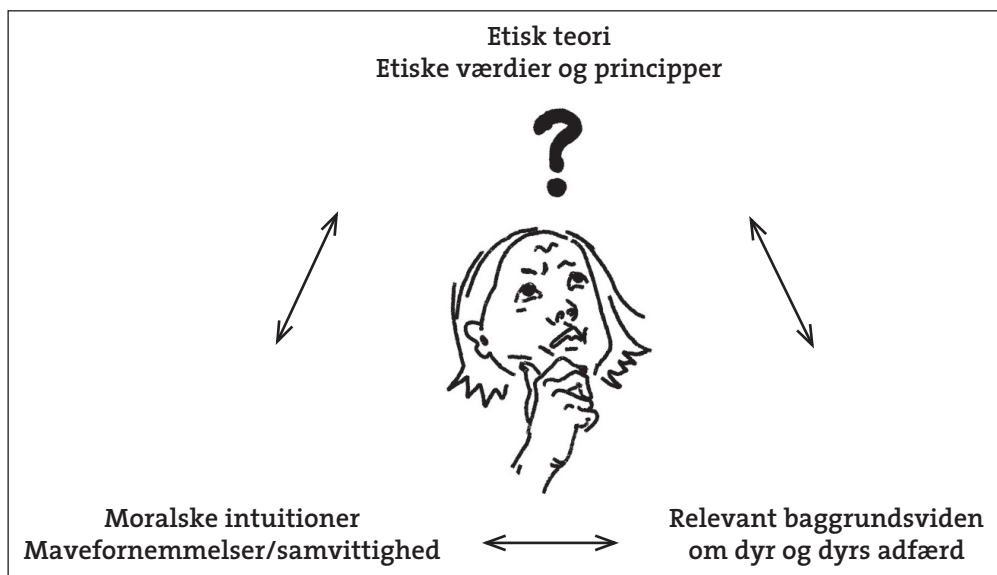
Den store minkaflivning i november 2020 kom til gengæld billedmæssigt ud i alle medier og skabte en politisk storm. Aflivningen kom helt ind i stuerne.

At slå dyr ihjel som en rekreativ aktivitet er en realitet i det danske samfund. I 2019/20-sæsonen lå antallet af jagttegnsløbere på ca. 177.000 (Kristensen 2020). Diskussionen om zoologiske havers aflivning og sterilisation af deres dyr er nødvendig for at forstå det underholdningslandbrug som en zoologisk have er.

Hvorfor skal vi diskutere dette med eleverne?

Et godt sted at starte en autentisk og vedkommende naturfagsundervisning om dyr er at diskutere etik og moral – som vi også kender det fra andre forløb der er præget af “socio-scientific issues” (se fx Sadler 2011). Når vi kender de adfærdsmæssige og økologiske belastninger som det industrialiserede dyrehold kan være for dyr og natur (se fx Danmarks Naturfredningsforening og Dyrenes Beskyttelse 2017), skal vi så blive ved med at spise kød? Diskussionen kræver viden om dyrenes adfærdsmæssige behov, men også viden om forbrugeradfærd.

Alle mennesker har en moral, det enkelte menneskes indre rettesnor. Moral kommer til udtryk i menneskets handlinger og i dets holdninger til andres måde at handle på. Begrebet indgår som en del af opdragelsen til den demokratiske samfundsborger. Etik handler mere overordnet om menneskehedens samlede forsøg på ved tankens hjælp at forbedre, underbygge og forstå den måde som hvert enkelt menneske handler og bedømmer andres handlinger på. Etik er en kritisk refleksion over hvordan man handler, og den bygger på både følelser og fornuft (Brønsted 2018). Moral uden etik kan siges at være forstokket. Etik uden moral er tom. Beskæftiger man sig som lærer med de emner som denne artikel omhandler, altså vedkommende undervisning om dyr, står man i situationen midt i feltet illustreret i modellen i figur 1.

Figur 1. Model inspireret af Brønstedes (2018, s. 71) "Etisk refleksionsmodel", tegning af Ida Hy.

Det handler om at tænke over hvilken rolle vi selv spiller, og hvilken rolle dyr spiller i forhold til vores fælles sårbare eksistens. Der er behov for at diskutere nogle klare og velbegrundede etiske grænser for udnyttelsen af dyr. Med udgangspunkt i viden om dyrs normaladfærd kan man bedømme om et dyr påføres lidelse. Her adskiller etik sig fra en mere objektiv, naturvidenskabelig beskrivelse af dyrs adfærd og behov: en naturvidenskabelig beskrivelse af dyret kunne fx tage udgangspunkt i naturvidenskabelige resultater om dyrenes hormonniveauer, og med denne naturvidenskabelige viden kan man tage etisk stilling til hvordan man opstalter dyr på en bestemt måde, og om man skal blive ved med det.

Opfattelsen af etik baserer sig bl.a. på viden. Man danner sit etiske standpunkt til

dyr og naturforvaltning bl.a. på baggrund af saglig viden om dyrs adfærd og viden om vores naturgrundlag (Sandøe 1999; Jensen 1999).

Det er et etisk spørgsmål om man må opdrætte dyr for at slå dem ihjel og spise dem, pelse dem eller holde dem som kæledyr, forsøgsdyr, undervisningsdyr og dyr i zoologisk have. Det er et etisk spørgsmål hvordan dyrene skal leve og dø når de er underlagt menneskets magt.

Det er nemt at illustrere at dyreetik handler om oplysning og viden både hos forbrugerne, erhvervsliv, embedsmænd og politikere. Nogle dyr udsættes for lidelser på grund af uvidenhed, tankeløshed og grådighed. I vores gennemregulerede samfund sætter dyreværnslovgivningen ind. Den lov skal producenterne rette sig efter. En væsentlig etisk dyrevelfærdsdiskussion involverer de intensive produktionssystemer, hvor spørgsmålet er om dyrenes adfærd tilgodeses i tilstrækkelig grad. Her er også forbrugerne ved deres køb af visse produkter i processen med til at afgøre hvordan dyr og produkter fra dyr fremstilles: hvis et flertal af forbrugerne prioriterer billige fødevarer eller eksklusive minkpelse, er de med til fremme udviklingen af intensive produktionssystemer. Virksomhedernes valg har dog også en betydning. Mærkningen af varerne tydeliggør hvordan de er produceret. Coop afskaffede i 2018 salg af buræg, og salget af økologisk mælk er i 2019 steget til 33 % af den mælk der sælges (Mejeriforeningen marts 2019). Derfor er bevidstgjorte og oplyste forbrugere vigtige. Det er dog først og fremmest en politisk beslutning hvad man vil tillade. Her er politikernes valg af afgifter og vedtagelse af lovgivning vigtige instrumenter, der kan styre forbrugernes valg.

Grundskolens undervisning har betydning i forhold til at bevidstgøre og oplyse. Måske starter det med at lære **med** bierne i første klasse eller prøve at holde vandrende pinde i sin klasse. Måske handler det om at diskutere hvor skolens udstoppede dyr kommer fra, eller hvad årsagen til at holde mink og aflive mink var.

Undervisning og oplysning er derfor et væsentligt spørgsmål i Antropocæn. Undervisning om dyr i grundskolen skal i høj grad handle om undervisning **med** "en bæredygtig udvikling og menneskets samspil med naturen" og ikke kun undervisning **om** "en bæredygtig udvikling og menneskets samspil med naturen".

Referencer

- Andersen, A. C. (red.) (2020). *Naturvidenskabens ABC (udg. juni 2020, rettet sept. 2020)*. København: Børne- og Undervisningsministeriet.
- Anneberg, I. (2020). *Husdyr (Serien Tænkepauser, nr. 77)*. Århus: Århus Universitetsforlag.
- Brønsted, A.B. (2018): Professionsetik. I B. Bogish (red.) *KLM på tværs – sociologiske, historiske og filosofiske perspektiver (2. udg.) (s. 51-86)*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.

- Bodsworth, W. and Coleman, G.J. (2001). Child-companion animal attachment bonds in single and two-parent families. *Anthrozoös*, 14(4), 216-223.
- Bustad, L. K. (2014). Nyere opdagelser om vores forhold til naturen. *Psyke & Logos* 35(2), 5-16.
- Crossmann, M. K., Kazdin, A. E., & Knudson, K. (2015). Brief unstructured interaction with a dog reduces distress. *Anthrozoös* 28(4), 649-659.
- Daly, B. & Suggs, S. (2010): Teachers experience with humane education and animals in the elementary classroom: Implication for empathy development. *Journal of Moral Education*, 39(1), 101-112.
- Danmarks Naturfredningsforening og Dyrenes Beskyttelse (2017): *Tal om landbruget (fra serien Sådan ligger landet)*. København: Danmarks Naturfredningsforening.
- Dinker, K. G., & Pedersen, H. (2016). Critical animal pedagogies: Re-learning our relations with animal others. I H. E. Lees & N. Noddings (red.): *The Palgrave international handbook of alternative education* (s. 415-430). London: Palgrave Macmillan.
- Dinker, K. G. & Pedersen, H. (2019). Critical animal pedagogy: Explorations toward reflectice practice. I A. J. Nocella II m.fl. (red.): *Educational for total liberation: Critical animal pedagogy and teaching against speciesism* (s. 45-62). New York: Peter Lang.
- Fink, H. (2003): Et mangfoldigt naturbegreb. I P. Agger, A. Reenberg, J. Læssøe, & H. P. Hansens (red): *Naturens værdi – Vinkler på danskernes forhold til natur* (s. 29-36). København: Gads.
- Gjerløff, A.-K. (2012): Offer, fjende, frænde og føde. Dyrs roller i Danmark i 1800-tallets slutning. *Historisk Tidsskrift* 132(3), 392-422.
- Hansen, T. G. B., & Torpe, C. F. (2017). Hundeassisteret pædagogik? *Psyke & Logos* 38(2), 226-253.
- Hansen, T. G. B., & Thodberg, K. (2014). Aktuelle perspektiver på menneskers forhold til dyr. *Psyke & Logos*, 35(2), 17-34.
- Haraway, D. (2008). *When species meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Hedegaard, E. (2008). Den kulturhistoriske dimension. 1. I U. Didriksen, & T. Hyllested (red.) *Er dyr til børn er børn til dyr?* (s. 7-11). København: Skoletjenesten, Zoologisk Have.
- Hergovich, A., Monshri, B., Semmler, G., & Zieglmayer, V. (2002). The effects of the presence of a dog in the classroom. *Anthrozoös* 15(1), 37-50.
- Hermansen, M. (2018). *Læringens Univers*. København: Reitzels Forlag.
- Hyllested, T. (2007). *Når læreren tager skolen ud af skolen*. Ph.d.-afhandling: Danmarks Pædagogiske Universitetsskole. Århus Universitet.
- Hyllested, T. (2020). *Natur/teknologi-didaktik-naturfagsundervisning for begyndere*. København: Reitzels Forlag.
- Jensen, K. H. (1999). Adfærdsbiologiens grundprincipper. I S. K. Nielsen m.fl. (red.): *Etik, velfærd og adfærd i husdyrbruget* (s. 25-52). Århus: Landbrugsforlaget.
- Klingenberg, P. (2018). *Når Klokkeren ringer. Branchevejledning til grundskolen og det almene gymnasium*. København: BFA.
- Kristensen, T. K. (2020). mailkorrespondance, 23.11.20. Bios Aarhus Universitet.

- Kronlid, D. O., & Öhman, J. (2013). An environmental ethical conceptual framework for research on sustainability and environmental education. *Environmental Education Research*, 19(1), 21-44.
- Nxumalo, F. & Pacini-Ketchabaw, V. (2017). 'Staying with the trouble' in child-insect-educator common worlds. *Environmental Education Research*, 23(10), 1414-1426.
- Landbrug og Fødevarer (2020). *Fakta om fødevarer-klyngen*. København: Landbrug og Fødevarer.
- Purewal R., Christley, R., Kordas, K., Joinson, C., Meints, K., Gee, N., & Westgarth, C. (2017). Companion animals and child/adolescent development: A systematic review of the evidence. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(3), 234.
- Richardson, K. (2019). *Hvordan skaber vi en bæredygtig udvikling for alle?* København: Informations Forlag.
- Sadler, T. D. (Ed.) (2011). *Socio-scientific issues in the classroom*. Dordrecht: Springer Netherlands.
- Sandøe, P. (1999). Etik og husdyrproduktion. I S. K. Nielsen m.fl. (red.): *Etik, velfærd og adfærd i husdyrbruget* (s. 7-24). Århus: Landbrugsforlaget.
- Sato, R., Fujiwara, T., Kino, S., Nawa, N., & Kawachi, I. (2019). Pet ownership and children's emotional expression: Propensity score-matched analysis of longitudinal data from Japan. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(5), 758.
- Taylor, A. and Pacini-Ketchabaw, V. (2019). *The common world of children and animals*. New York: Routledge.
- Taylor, A. (2017). Beyond Stewardship: common world pedagogies for the Anthropocene. *Environmental Education research*, 23(10), 1448-1461.
- Taylor, A. & Pacini-Ketchabaw, V. (2017). Kids, raccoons, and roos: awkward encounters and mixed affects. *Children's Geographies*, 15(2), 131-145.
- Wanser, S. H., Vitale, K. R., Theilke, L. E., Brubaker, L. & Udell, M. A. R. (2019). Spotlight on the psychological basis of childhood pet attachment and its implications. *Psychology Research and Behavior Management* 12, 469-479.
- Weldemariam, K. (2019). 'Becoming-with-bees': generating affect and response-abilities with the dying bees in early childhood education. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 41(3), 391-406.